

fen kasabasında doğdu. Tahsil hayatı hakkında yeterli bilgi yoksa da İsmâil b. Mes'adet el-Cürcânî, Abdülvehhâb b. Muhammed b. Şehîd, Ebû Bekir b. Halef eş-Şirâzî, Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed es-Semerkanî ve Abdülkâhir el-Cürcânî'den okuduğu ve kendisinin de pek çok öğrenci yetiştirdiği anlaşılmaktadır.

Gençliğinde Bağdat'a gitti; orada halifelerin, sultanların ve devrin meşhur şahsiyetlerinin himayesine mazhar oldu. Bunlar arasında Halife Muktedî-Biemrillâh, oğlu ve halefi Müstazhir-Bilâlâh, Sultan Melikşah ve oğlu Sultan Muhammed Tapar, Vezir Nizâmülmülk ile oğlu Müeyyidülmülk zikredilebilir. Müeyyidülmülk'ün hizmetinde bulunduğu sırada halifenin veziri Amîdüddeve'yi hicvetmesi üzerine vezir onun Abbâsî halifesini yerip Fâtımî halifesini övdüğünü söyleyerek kendisini Muktedî-Biemrillâh'a şikâyet etti. Bunun üzerine Ebiverdî Hemedan'a kaçtı. Arap dili ve edebiyatındaki üstünlüğü sebebiyle Nizâmülmülk'ün oğlu Ziyâülmülk'ün tuğraîliğine getirildi. Ziyâülmülk'ün ölümü üzerine İsfahan'a giderek orada Pursuk'un oğullarının hocalığını yaptı. Daha sonra Sultan Muhammed Tapar tarafından müşrifü'l-memâlik tayin edilmeden önce kısa bir süre Bağdat Nizâmiye Medresesi Kütüphanesi'nin müdürlüğü görevinde de bulundu. 20 Rebîülevvel 507 (4 Eylül 1113) tarihinde İsfahan'da vefat etti. İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'şân*'ında Ebiverdî'nin ölümüyle ilgili olarak verilen 557 (1162) tarihi müstensih hatası olmalıdır. İmâdüddin el-İsfahânî, Ebiverdî'nin Muhammed Tapar tarafından müşrifü'l-memâlik tayin edildiğinde sultanın huzurunda iken düşüp öldüğünü,

bunun da o devrin nüfuzlu şahsiyetlerinden Hatîr tarafından zehirlendiği şeklinde değerlendirildiğini nakletmektedir.

Kaynaklar, Ebiverdî'nin çok güçlü bir hâfızasının bulunduğunu, edebiyat, nesep ilmi, gramer, lugat ve ahbârda çok geniş bilgiye sahip, belâgat ve inşâda mahir, güçlü bir şair, aynı zamanda iffetli, âdil, dindar ve izzetinefis sahibi bir kimse olduğunu, zaman zaman maddî sıkıntılar içinde yaşamasına rağmen kimseden bir şey istemediğini nakletmektedir.

Eserleri. Ebiverdî'nin nesep, tarih, şiir, şiir tenkidî ve hadis saharındaki on beş kadar eserinden günümüze iki tanesi ulaşmıştır. 1. *Dîvânü'l-Ebiverdî*. Ebiverdî divanını "İrâkiyyât", "Necdiyyât" ve "Vecdiyyât" adıyla üç kısma ayırmıştır. Divanın tamamı basıldığı gibi (Kahire 1317; Beyrut 1327; nşr. Ömer el-Es'ad, I-II, Dimaşk 1374-1375/1974-1975; Beyrut 1407/1987) bölümler halinde de yayımlanmıştır (*Muḳaṭṭa'âtü'l-Ebiverdî | Dîvânü'l-muḳaṭṭa'ât*, Kahire 1277); *Necdiyyâtü'l-Ebiverdî*, nşr. Muhammed b. Abdurrahman er-Rebî' [Riyâd 1982]). Ayrıca "Necdiyyât" kısmı çeşitli âlimler tarafından şerhedilmiştir. Bunlardan biri de Osmanlı âlimi Muhyiddin Abdülmuhsin el-Kayserî olup şerhinin yazma bir nüshası mevcuttur (Brockelmann, *GAL*, I, 293). Ebiverdî'nin divanında yer alan bazı şiirler Esterâbâdî gibi çeşitli müellifler tarafından iktibas edilmiştir (*Bezm ü Rezm*, s. 20). 2. *el-Muḫtelif ve'l-mü'telif fi müştbehi esmâ'îr-ricâl*. Hadis ricâline dair olan bu risâle Mustafa Cevâd tarafından tahkik edilerek İbnü's-Sâbüni'nin *Tekmiletü İkmâlî'l-İkmâlî*'i ile birlikte neşredilmiştir (Bağdat 1957; Beyrut 1406/1986).

Ebiverdî'nin kaynaklarda zikredilen diğer eserlerinden bazıları şunlardır: *Târîhu Ebiverd ve Nesâ, Ḳabsetü'l-ac-lân fi nesebi Ebî Süfyân, Nüzhetü'l-ḥâfız, el-Müctebâ mine'l-Müctenâ fi'rricâl, Kitâbü Ebî 'Abdirrahmân en-Nesâ'î fi's-Süneni'l-me'sûre ve şerḫi ğarîbihî, Ma'ḥtelefe ve telefe fi en-sâbi'l-'Arab, Ṭabaḳâtü'l-'ilm fi külli fen, Kitâbü kebîrün fi'l-ensâb, Kev-kebü'l-müte'emmil, ed-Dürretü's-şemîne, Şahletü'l-kâriḫ* (Yâkût, XVII, 243-244).

Memduh Hakkı, *el-Ebiverdî mümeşşilü'l-ḳarı'îl-ḥâmis fi târiḫi'l-fikri'l-'Arabî* adıyla bir eser kaleme almıştır (Dimaşk, ts.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 176-177; İmâdüddin el-İsfahânî, *Ḥartdetü'l-ḳaşr: el-Kısmü'l-'Irâkî* (nşr. M. Behcet el-Eserî), Bağdat 1375/1955, I, 106-107; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XVII, 234-264; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 284-285; a.m.f., *el-Lübâb*, III, 154-155; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruwât*, III, 49-52; a.m.f., *el-Muḫammedün mine's-su'arâ'* (nşr. Riyâd Abdülhamîd Murâd), Dimaşk 1395/1975, s. 41-46; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 444-449; Safedî, *el-Vâfi*, II, 91-93; Sübkî, *Ṭabaḳât*, VI, 81-84; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ'*, XIX, 283-292; Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1990, s. 20; İbn Tağrıberdî, *en-Nüccümü'z-zâhire*, V, 206-207; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ'*, Kahire 1964, s. 427-428; *Keşfü'z-zunûn*, I, 282, 774; II, 1105, 1637, 1942; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, VIII, 21-22; F. Wüstenfeld, *Die Geschichtsschreiber der Araber und ihre Werke*, Göttingen 1882, s. 223; Serkis, *Mu'cem*, I, 362; Brockelmann, *GAL*, I, 293-294; *Suppl.*, I, 447; a.m.f., "Ebiverdî", *IA*, IV, 6; a.m.f. — Ch. Pellat, "al-Abîwardî", *EI²* (İng.), I, 100; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *Muḫaffa'l-makâl*, Tahrân 1959, s. 389-390; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, III, 216-222; A'yânü's-Şi'a, IX, 102-103; Seyyid Abdullah Envâr, "Ebiverdî", *Dânişname-i İrân ve İslâm*, I/9, Tahrân 1976, s. 1146; L. A. Giffen, "Abîwardî", *Elr.*, I, 219-221.

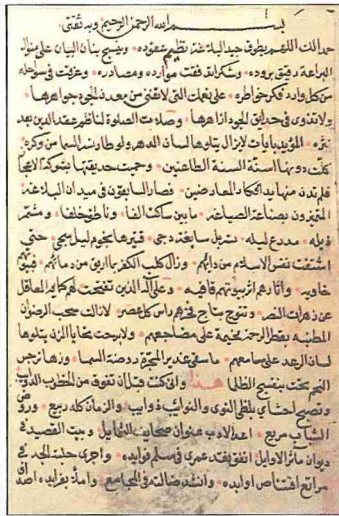

EBKÂRÜ'L-EFKÂR

(İbkar alâfkar)

Eş'ariyye âlimlerinden Seyfeddin el-Âmidî'nin (ö. 631/1233) kelâm ilmine dair eseri.

Kısa bir mukaddime ile sekiz bölümden oluşur. Mukaddimede, ana konulardan biri olarak Allah'ın zâtı ve sıfatlarından bahseden, dolayısıyla dinî ilimlerin temelini oluşturan kelâmın en şerefli ilim olduğu, bu sebeple onu öğrenmenin büyük önem taşıdığı, ayrıca eserde müteahhirin ve müteahhidin dön-

Ebiverdî'nin divanının ilk iki sayfası (Nuriosmaniye Ktp., nr. 3772)

mine ait bütün görüşlerin özetlenip değerlendirildiği belirtilir. "Kâide" başlığını taşıyan bölümlerde "fasıl, bab, kısım, nevi, mesele, asıl" ve "fer" adı verilen bir iç sistem uygulanmıştır.

Bilgi problemine tahsis edilen birinci bölümde çeşitli tarifleri verilen bilgi önce kadim ve hâdis, hâdis bilgi de zararlı ve kesbî kısımlarına ayrılır ve bu bilgi çeşitleriyle ilgili olarak ayrıntılı tahliller yapılır (vr. 2^b-18^a). Aklî istidlâlin (nazar) işlendiği ikinci bölümde nazarın tarifi, şartları, bilgi kaynağı oluşu, nazarı bilgi kaynağı olarak kabul etmeyen karşı görüşün tenkidi, Allah'ın varlığına ulaşmak için doğru tefekkürde bulunmanın her mükellefe farz oluşu gibi konulara yer verilir (vr. 18^a-35^b). Nazarî hükümlere ulaştırılan metotların ele alındığı üçüncü bölümde tarif (had) ve kısımları ile delil ve çeşitleri üzerinde durulur (vr. 35^b-46^a). Mâlum konusuna ayrılan dördüncü bölüm eserin en geniş kısmını teşkil eder. Mâlum ya mevcûd veya ma'dûm olur; mevcûd olan mâlum da vâcib ve mümkün şeklinde ikiye ayrılır. Özellikle vâcib varlık konusunun geniş olarak incelendiği bu bölümde vâcibü'l-vücûdun ispatı, sıfatları, sıfatların birbiriyle ilişkisi, Allah hakkında câiz olan ve olmayan hususlar, rû'yetullah*, Allah'ın yaratıklarına benzemekten tenzih edilmesi, hıristiyanların ulûhiyyete ilişkin görüşlerinin tenkidi, ilâhî fiiller, ta'dîl ve tecvîr*, kudret ve irade konuları üzerinde durulur. Mümkün varlık kısmında ise cevher, araz ve bunlara ilişkin hükümlerle âlemin hâdis oluşu konusu ele alınır. Dördüncü bölümün ma'dûm olan mâlum kısmında ahval* teorisi eleştirilir (vr. 46^b-505^a). Nübüvvet dair olan beşinci bölümde nübüvvet, nebî ve mücize kavramları açıklandıktan sonra nübüvvetin imkânı, peygamberlerin vasıfları ve üstünlükleri gibi konulara yer verilir (vr. 505^a-586^a). Âhiret hallerine ve sem'iyâta ayrılan altıncı bölümde kesin bilgi açısından sem'î delilin değeri, âhiret hayatı, kabir azabı, cennet ve cehennem halen mevcudiyeti, hisâb, mîzan, sırat gibi konular incelenir (vr. 586^a-635^b). "el-Esmâ ve'l-ahkâm" başlığını taşıyan yedinci bölümde iman ve küfür kavramları, ehl-i kiblenin tekfir edilemeyeceği hususu, tekfir meselesine ve kâfirlere ilişkin ayrıntılı hükümler açıklanır (vr. 635^b-669^a). İmâmete dair olan sekizinci bölüm halifenin belirlenmesi ve buna ilişkin şartlar, ilk dört halifenin meşruiyeti, ashop arasında meydana gelen iç sa-

vaşlar, ashopın faziletteki dereceleri, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker ve bunu icra edecek kişinin görevleri gibi konuları ihtiva eder (vr. 669^a-729^b).

Eş'ariyye'nin en hacimli kaynaklarından biri olan *Ebkârü'l-efkâr*, kelâm ve felsefenin birleştirildiği eklektik döneme ait ilk ürünlerdendir. Kitapta ele alınan konulara dair daha önce ortaya atılmış olan görüşlerin hemen hemen tamamı zikredilip değerlendirilmiştir. İslâmî firkalardan Hâriciler, Şîa, Mu'tezile, Neccâriyye, Haşviyye, Müşebbihe; İslâm dışı dinlerden Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecûsîlik ve Sâbilik tenkide tâbi tutulan belli başlı konulardır. Kitapta ulûhiyyet mevzuuna geniş yer verilmesi ve bilginin tarifi örneğinde olduğu gibi eserin, müellifine ait orijinal bazı görüşler ihtiva etmesi dikkat çekicidir.

Ebkârü'l-efkâr, müellifi tarafından *Rumûzü'l-künûz* adıyla ihtisar edilmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 4). Adudüddin el-İcî, Teftâzânî ve Seyyid Şerîf el-Cürçânî gibi müteahhir kelâm âlimlerinin büyük ölçüde faydalandıkları temel bir kaynak olan *Ebkârü'l-efkâr* üzerinde Ahmed Mehdî tarafından Ezher Üniversitesi Usulüddin Fakültesi'nde doktora tezi hazırlanmış ve metni tahkik edilmişse de bu çalışma henüz yayımlanmamıştır (Aruçi, s. 980). Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan (Damad İbrâhim Paşa, nr. 807) yazma nüshası esas alınarak tanıtılan eser 729 varaktır. Köprülü ve Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanelerinde de çeşitli nüshaları vardır (Brockelmann, I, 678).

BİBLİYOGRAFYA :

Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 807; *Keşfü'z-zunûn*, I, 4; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 678; Muhammed Aruçi, *Nâreddin eş-Şâbânî ve ârâ'ühü'l-kelâmîyye min kitâbihi'l-Kifâye fi'l-hidâye* (yüksek lisans tezi, 1406/1986, Câmiatü'l-Kahire, Külliyyetü Dâri'l-Ulûm), İSAM Ktp., nr. 13.834, s. 980.

EMRULLAH YÜKSEL

EBNÂ

(عَبْنَاءُ)

İranlı askerlerin Yemenli kadınlarla evlenmesi sonucunda doğan etnik ve sosyal zümre.

Araplar'ın ana yurdu ve eski medeniyetlerinin beşiği olan Yemen bölgesi, milâdî VI. yüzyılda siyasî ve dinî bakımdan büyük bir karışıklık içindeydi. 300-525 yılları arasında burada hüküm süren Himyerîler'in son hükümdarı olup Yahu-

diliği benimseyen Zünûvâs'ın bu dine girmeyi reddeden Necranlı hıristiyanları "uhdûd" adı verilen içi ateş dolu çukurlara atması üzerine, 525 yılında Eryât kumandasındaki Habeş ordusu Yemen'i işgal etti. Yaklaşık elli beş yıl devam eden Habeş hâkimiyeti sırasında Eryât ve Ebrehe ile iki oğlu Yeksûm ve Mesrûk Yemen valiliği yaptılar.

Yeksûm ile Mesrûk'un yerli Araplar'a zulmetmeleri ve onlara karşı büyük bir katliama girişmeleri üzerine Himyerîler'in soyundan gelen Seyf b. Züyezen, önce Lahmîler'den ve Bizans İmparatorluğu'ndan, ardından da Sâsânî İmparatorluğu'ndan yardım istedi. Kısra I. Hüsrev (Enûşirvân-ı Âdil [531-579]), başlangıçta İran'dan uzak bir bölgeye müdahale etmek istemedi. Ancak daha sonra yaşlı ve tecrübeli kumandanlardan Vehriz'i küçük bir ordu ile Yemen'e gönderdi. Yarılan savaşta Mesrûk öldürüldü ve Seyf b. Züyezen, Sâsânîler'in vassâli olarak San'a'da iktidarı ele geçirdi. Vehriz'in İran'a dönüşünden birkaç yıl sonra Habeşliler'in Seyf b. Züyezen'i öldürmeleri (575 [?]) üzerine Kısra Vehriz'i 4000 askerle tekrar Yemen'e gönderdi. Bu defa bütün Habeşliler'i katleden Vehriz, Seyf b. Züyezen'in oğlu Ma'dikerib'i hükümdar ilân etti, kendisi de ölümüne kadar San'a'da Sâsânî valisi olarak kaldı; Kısra adına vergileri topladı. Vehriz'den sonra sırasıyla Merzûbân, Teynûcân (Binûcân), Hürre Hüsre (Husrev) ve Bâzân San'a valisi oldular. Bâzân Sâsânîler'in son, İslâm devletinin ilk San'a valisidir.

Elli yıl kadar devam eden Yemen'deki Sâsânî hâkimiyeti sırasında İranlı asker, memur ve idarecilerin yerli kadınlarla evlenmeleri sonucunda yeni ve oldukça kalabalık bir sosyal sınıf ortaya çıkmıştır. Ebnâ (oğullar) adı verilen, siyasî ve askerî gücü elinde bulunduran bu zümre kültür bakımından zamanla Araplaşmıştır. Bâzân'ın selefi olan Hürre Hüsre, Arap kültürünün oldukça etkisinde kalmıştı ve Arapça bazı şiirleri ezber biliyordu (Taberî, I, 1040). Ebnâ müslüman oluncaya kadar Mecûsîliği muhafaza etmekle beraber Güney Arabistan'a hâkim olan putperestlikten ve o yöredeki Hıristiyanlık'tan da etkilendi. Yerli Arap kabileleriyle Ebnâ arasında, özellikle İran nüfuzunun azalmaya başladığı sıralarda bazı mücadeleler olmuştur.

Ebnâ ve San'a halkı, Hz. Peygamber'in Kısra'ya gönderdiği İslâmiyet'e davet mektubu sonucunda ortaya çıkan gelişmeler üzerine, valileri Bâzân ve Firûz ed-